

J.M. Adovasio,
Olga Soffer &
Jake Page

De onzichtbare vrouw

De rol van mannen en vrouwen in de prehistorie

Vertaald door Iris van der Blom

Artemis & co

Inhoud

Voorwoord van de auteurs	9
Inleiding	13

I HET BEGIN

1 De verhalen die ons zijn verteld	19
2 De oorsprong	38
3 Het belang van op twee benen staan	62
4 Wie zorgde er voor de kost?	81
5 Grijze cellen en taal	97

II DE WEG NAAR HET VOLKOMEN MODERNE MENS DOM

6 Weg van de Afrikaanse bakermat	123
7 Bijna volledig moderne mensen	146
8 Hoe vrouwen werden gevormd	172

III HET BEVOLKEN VAN DE WERELD

9 Koeken, vis en matrilinealiteit	197
10 Naaisters uit het hoge noorden	211

- 11 De vestiging in Amerika 220
- 12 De landbouwrevolutie 243

Conclusie

Toch niet onzichtbaar 275

Dankwoord 279

Beknopte bibliografie 281

Register 289

Voorwoord van de auteurs

Dit boek is het werk van drie auteurs en dat doet lezers misschien denken aan het oude gezegde waarin wordt gewaarschuwd voor meer dan één kok in de keuken en de culinaire catastrofe die daar nogal eens uit voortkomt. Maar in de wereld van het wetenschappelijke debat is een groot aantal koks in de keuken heel gewoon. Er zijn wetenschappelijke artikelen waarin de namen van vrijwel iedereen die iets te maken heeft gehad met het beschreven experiment of onderzoek worden vermeld, tot aan de bezorger van de pizza's die zijn besteld als er nog laat moest worden doorgewerkt in het lab. In theorie tekent iedereen behalve wellicht de pizzabezorger voor de tekst van het uiteindelijke artikel, waarmee men blijk geeft in te stemmen met de inhoud ervan. Maar een dergelijke wetenschappelijke verhandeling is dit boek niet.

We zouden elkaar waarschijnlijk nooit hebben ontmoet, laat staan dat we zouden hebben samengewerkt, zonder een reeks toevalligheden en samenvallende gebeurtenissen die heeft plaatsgevonden. Dat past ook wel, want wat we gaan vertellen is ook een verhaal vol toevalligheden, vol onvoorziene gebeurtenissen. Er vindt bijvoorbeeld toevallig een mutatie plaats in de genen van een bepaalde mensaap, een mutatie die het dier geen kwaad berokkent en hem misschien zelfs tot nut is. Er ontstaat een iets andere mensaap. Enkele miljoenen jaren en heel wat van dergelijke mutatiekansspe-

len later – waarvan de meeste op niets zijn uitgelopen – is de uitkomst: de mens.

Net zo toevallig zijn wij drieën bij elkaar gekomen om dit boek te schrijven.

Adovasio, die we voortaan Jim zullen noemen, was door een zeer daadkrachtige hoogleraar in de archeologie in het uiterst onaan-trekkelijke veld van de vergankelijke artefacten geplaatst: manden-werk, touwslaan, weven enzovoort. De producten van deze ambachten vallen allemaal in de categorie ‘vergankelijke artefacten’ omdat ze meestal niet zo lang behouden blijven, en daardoor is het aantal studieobjecten niet erg groot. Algauw was hij de gezagheb-bendste autoriteit van Noord-Amerika op het gebied van deze arte-facten, en had hij bijna 90 procent van alle op dit continent bekende voorwerpen uit deze categorie in zijn handen gehad, geïnspecteerd en er zijn gedachten over laten gaan. Hij werd hierdoor, geheel in de lijn van zijn beroep, herinnerd aan de prehistorische vrouw, omdat naar analogie van nu levende populaties dit soort voorwerpen ge-woonlijk door vrouwen werd gemaakt. Bovendien ontstond er rond hem door toeval – als je in toeval gelooft – een grote controverse, toen hij in de jaren zeventig van de vorige eeuw met zijn studenten in de Meadowcroft Rockshelter in westelijk Pennsylvania aanwij-zingen ontdekte dat er zo’n vijf- tot zesduizend jaar eerder dan vol-gens toen bekend bewijs het geval zou zijn geweest, mensen in Noord-Amerika hadden rondgelopen. Vanzelfsprekend deed dit enorm veel stof opwaaien – stof dat pas nu, na ruim dertig jaar, be-gint neer te dalen; de meeste Amerikaanse archeologen geven in-middels toe dat er inderdaad al veel eerder mensen waren. Om zijn theorie te onderbouwen hebben Jim en zijn team stringente veld-en laboratoriumprocedures ontwikkeld die hun weerga nauwelijks kenden op het gebied van de archeologie. Een voorbeeld hiervan is iets wat forensische microsedimentologie heet, en dit technische hoogstandje lijkt de aanleiding te zijn geweest dat hij werd uitgeno-digd voor een tweetal historische bijeenkomsten van archeologen uit de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in de begintijd van de glasnost. Een van de aanjagers van deze twee bijeenkomsten was Soffer, die we Olga zullen noemen.

Jim wist al toen hij een jaar of drie, vier was dat hij archeoloog wilde worden, maar Olga heeft eerst korte tijd in de mode-industrie gewerkt. Ze was van Russische afkomst, sprak al van kindsbeen af Russisch en heeft haar aandacht vanaf 1977 overwegend gericht op het paleolithicum in het door de Sovjet-Unie gedomineerde Oost- en Midden-Europa. Ook heeft ze Jean Auel van wetenschappelijk advies gediend voor twee van haar romans die zich afspelen in het pleistoceen: *De Mammoetjagers* en *Het Dal der Beloften*.

Omdat Marx zich niet had uitgelaten over het paleolithicum, konden de Sovjet-archeologen op vriendschappelijke voet met Olga omgaan, wat ze ook deden, en ze wilden allemaal de bestaande kloof tussen de collega's uit de Sovjet-Unie en die uit de Verenigde Staten overbruggen. Toen Michael Gorbatsjov aan de macht kwam in de Sovjet-Unie, kon dit doel verwezenlijkt worden. Olga en George Frison, voormalig hoofd van de Society for American Archeology, organiseerden in de zomer van 1989 het eerste Sovjet-Amerikaanse Archeologische Symposium, en negen Noord-Amerikaanse archeologen reisden af naar de Sovjet-Unie. Jim en Olga zagen elkaar voor het eerst in de vertrekhal van de luchthaven JFK in New York. Jim sprak Oekraïens, wat hij had geleerd van zijn moeder, en toen ze in de Sovjet-Unie waren aangekomen hielp hij Olga bij het vertalen en met het begeleiden van archeologen op hun excursies door het land naar diverse belangwekkende opgravingen. Maar er gebeurde meer: al meer dan dertig jaar had Jim geprobeerd iedereen in zijn vakgebied te overtuigen van het belang van al die vergankelijke artefacten die hij inmiddels zo goed kende, als diagnostisch gereedschap. Niemand leek het ook maar iets te kunnen schelen – behalve Olga. Ze steunde hem hierin direct, misschien ten dele omdat ze evenzeer oog had voor mode als voor eeuwenoud keramiek.

In 1991 vond er een tweede symposium plaats, in Denver, en dit werd deels gefinancierd door Jean Auel, die zich had ontpopt als een soort beschermengel van de archeologie. Later dat jaar was Olga met enkelen van haar collega's bezig met de voorbereiding van opgravingen op een archeologische locatie, een zogenaamde 'site', in Oekraïne. Ze vroeg Jim, die immers Oekraïens sprak en ook technische vaardigheden bezat, of hij mee wilde gaan. Hij had er wel

oren naar. Later, in 1995, tijdens een vergadering over de site in Oekraïne ten huize van Olga in Urbana in Illinois, liet ze Jim enkele dia's van geheimzinnige afdrukken zien die ze had genomen toen ze voor een ander project in Moravië werkte, in Tsjechië. Ze had daar een enorme verzameling gebakken klei gezien van ongeveer 26.000 jaar geleden – toen dacht men dat dit het oudst bekende aardewerk ter wereld was – en ze had wat foto's gemaakt van objecten waarop naar het leek parallelle lijnen zaten.

Ze projecteerde de dia's op de koelkastdeur. Jim zei dat de lijnen indrukken waren van textiel, wat ze tot verreweg de oudste van dergelijke artefacten maakte. Olga en een van haar collega's vroegen zich af of hij de textuur van de koelkastdeur niet aanzag voor textiel, waarop Jim hun een blik toewierp die hen bijna in stenen pilaren deed veranderen. En zo kwam het paleolithicum (ofwel het stenen tijdperk) aan zijn eerste textiel, dat een belangrijke rol speelt in hoofdstuk 8 van dit boek.

In dezelfde periode, niet lang na deze historische bijeenkomst in de keuken, had Jake Page, voormalig redacteur bij de tijdschriften *Natural History* en *Smithsonian* en op dat moment als freelancer werkzaam, van de *Smithsonian* opdracht gekregen om een artikel te schrijven over de nieuwste ontwikkelingen in de archeologische queeste naar wat men de 'vroeg mens in de Nieuwe Wereld' noemde. Daarvoor moest hij naar Meadowcroft gaan, Jims standplaats, wat niet resulteerde in een artikel over dit onderwerp (*Smithsonian* besloot het artikel niet te publiceren, omdat men daar had gehoord dat *National Geographic* al met het onderwerp bezig was), maar wel in een gezamenlijk boek met de titel *De eerste Amerikanen*.

Toen het idee werd geopperd om een boek te schrijven over de vrouwelijke kant van de menselijke evolutie en de prehistorie, lag het dan ook voor de hand voordeel te doen met al die eerdere toevallige ontmoetingen, al die samenvallende gebeurtenissen. Of – en daarover hebben we meer dan eens grapjes gemaakt – is er, gezien het grote aantal toevalligheden, misschien wel ergens een groepje paleolithische Venussen opgestaan dat niet langer wenste te accepteren dat ze werden beschouwd als óf madonna's, óf hoeren, en ons onmerkbaar in de richting stuurde van... maar nee, geen van ons houdt dat echt voor mogelijk.

Inleiding

Een vermaarde archeoloog heeft eens gezegd dat wetenschap niet hetzelfde is als waarheid, maar eerder een methode om minder onwetend te worden. In de aard van wetenschappelijk onderzoek, om niet te spreken van andere methoden, ligt besloten dat de grens tussen begrip en onwetendheid voortdurend in beweging is. Bovendien is wetenschap bedrijven mensenwerk, dat wordt uitgevoerd door academici die best van zwakke grondslagen kunnen uitgaan, wat doorgaans ook gebeurt. Wetenschappers leven in hun eigen specifieke tijdvak en zijn over het algemeen onbewust ontvankelijk voor de vele heersende onderliggende en veelal onuitgesproken meningen en vooroordelen van hun tijd. Als u bedenkt dat het vak dat men de archeologie noemt (evenals de geologie, de paleontologie en alle andere specialismen die een rol spelen in ons verhaal) tot voor kort vrijwel exclusief door mannen is uitgeoefend, zal het u niet verbazen dat er in hun verhaal nauwelijks vrouwen voorkomen. In dit boek doen wij ons best dit recht te trekken.

Veel mensen beschouwen zo'n vrouwloze beeldvorming als het zoveelste voorbeeld van de wijze waarop men de vrouw maar blijft vernederen in het langlopende, aanmatigende en in feite misdadige patriarchaat, dat sinds de landbouwrevolutie heerst over de wereld. Dit is een extreem standpunt (waarop we in een later stadium terugkomen), en het is bovendien waarschijnlijk onhoudbaar. Ook

is het nogal eurocentrisch. Maar er is ook een minder extreme versie die te maken heeft met de constructie van het verre verleden. Het verleden wordt uiteraard door mensen gecreëerd. Voor elk scep-sel, of het nu een virus, een wolf of een chimpansee is, bestaat er geen verleden dat verder teruggaat dan het begin van het eigen leven. En gedurende duizenden jaren nadat de mens het schrift had uitgevonden (zo'n 5000 jaar geleden), waarmee gebeurtenissen konden worden vastgelegd die we karakteriseren als geschiedenis, bestond er geen *prehistorie* als zodanig. Mythologie bestond natuurlijk wel – gebeurtenissen die op een niet-gespecificeerd tijdstip in het verleden hadden plaatsgevonden; mythologische tijd, noemt men dat: droomtijd. Verderop in dit boek zullen we terugkijken op de overgang van een mythologisch verleden naar het begin en de voortgang van de archeologie en de andere methoden om het verleden bloot te leggen (en vervolgens te creëren).

Zoals gezegd is het onze bedoeling de situatie waarbij vrouwen buiten deze schepping zijn gehouden te rectificeren. We zullen eerst een aantal van de bekende verhalen over de prehistorie onderzoeken en de zwakke plekken ervan aangeven, en kort ingaan op de ontwikkeling van het concept 'prehistorie' en het ontstaan daarvan. Vanaf dat punt zullen we een nieuwe versie van het verhaal van de evolutie van de mens maken – een versie die noch op háár noch op zijn geschiedenis is gericht. Ons doel in dit opzicht, als we al van een doel kunnen spreken, is ónze geschiedenis te vertellen – een verleden dat wordt bevolkt door een breed scala aan participanten die hebben geleefd en liefgehad, hebben gejaagd en verzameld, hebben geleerd te spreken, te koken, te naaien, te bouwen, wier kinderen geen genoeg konden krijgen van hun prachtige verhalen over mythische wezens, die hebben gespeeld en gelachen, die ziek zijn geworden, gewond zijn geraakt, hun doden hebben betreurd en religie hebben bedacht. Ze waren heel divers: jong, oud, vrouwelijk, mannelijk, moedig, laf; er waren dromers en doeners bij.

Bij het navertellen van dit lange verhaal zullen we veel uitleggen van hetgeen er de afgelopen tientallen jaren bekend is geworden over de rol van vrouwen, zowel waar het om gender gaat als om sekse. Dankzij het werk van talrijke wetenschappers uit diverse vakge-

bieden is aan het licht gekomen dat de vrouwelijke mensen de voornaamste drijfkracht zijn achter het ongekend hoge niveau van menselijke interactie. Bovendien hebben zij het nuttigste gereedschap uitgevonden (wat we de ‘draadrevolutie’ noemen), bij de voedselvoorziening van groepen mensen een even grote rol als de mannen gespeeld, hebben ze vrijwel zeker de aanzet gegeven tot de uitvinding van de taal door de mens, en waren zij het die de landbouw hebben bedacht.

Uit het werk van wetenschappers afkomstig van vele disciplines beginnen de zo lang onzichtbaar gebleven sekse van de menselijke evolutie en de genderrollen van de *Homo sapiens* naar voren te komen. Het volledige verhaal zal nooit bekend worden en het verhaal dat wij nu kennen, kan ook niet worden verteld op de wijze van een afgeronde speelfilm. Het heeft meer weg van een diavoorstelling waarin delen ontbreken die nog moeten worden ingevuld door toekomstige archeologen, paleontologen, genetici, taalkundigen en andere wetenschappers.

De verhalen die ons zijn verteld

Waarin de auteurs verhalen over mannelijke waaghalzerij presenteren en de gebreken daarvan uitzetten in beschrijvingen van het verre verleden, met daarbij iets over wetenschapsgeschiedenis en de redenen dat vrouwen niet zijn terug te vinden in die oude verhalen.

Sinds het ontstaan van de archeologie worden er al verhalen zoals de drie volgende verteld en van illustraties voorzien en neemt men aan dat ze correct weergeven hoe onze voorouders leefden, hun goden vereerden en zichzelf van voedsel voorzagen. Deze verhalen volgen grotendeels dezelfde gedachtegang die we ook terugzien in diorama's over de oertijd in musea en in de meeste tijdschrift- en boekillustraties. Een waarschuwing: deze verhalen kunnen een gevaar vormen voor uw begrip van het verleden van de mens.

DE PLAATS: Een heuvel met uitzicht op het rivierdal van de Vézère in het zuidwesten van Frankrijk, niet ver van een grot met de naam Grotte de Rouffignac.

DE TIJD: 14.000 jaar geleden.

Een groep mannen zoekt in ganzenmars zijn weg over een steil, smal paadje dat omhoog slingert tegen een heuvel van kalksteen. Het schemert en de dag is stormachtig en somber verlopen. Voortjagende grauwe wolken domineerden de hemel, en af en toe hadden die een voorjaarsbui laten neerkomen, waardoor het pad nu modderig was en het lopen werd bemoeilijkt. Met zulk weer is het echte begin van de lente nog niet voelbaar – die dag waarop de zon

de aarde voor het eerst verwarmt en de wind aangenaam wordt.

De mannen klauteren zwijgend omhoog terwijl de avond valt. Sommigen zijn tener, nog in hun puberteit. Anderen zijn groter en steviger, in de bloei van hun leven, dertig of misschien zelfs een paar jaar ouder. Er zijn ook drie jongens bij, alert en opgewonden maar stil door de spanning. Ze rillen, maar niet door het restje winterkou. Ze weten dat hun een beproeving wacht, maar de dimensies ervan kennen ze nog niet, wat het des te angstaanjager maakt. Vandaag zullen ze man worden. Later zullen ze de kunst van het jagen leren, van het zoeken naar een partner en van het dragen van ouderlijke verantwoordelijkheid voor hun nog ongebornen zonen en dochters.

Een aantal mannen draagt takken die ze, als ze eenmaal omgeven zijn door de invallende duisternis, zullen gebruiken als fakkels. Anderen dragen speren met een schacht van zeldzame soorten hardhout, waarop met touw of pezen getande punten van been zijn bevestigd. Vooraan in de rij mannen die moeizaam het pad beklimmen, loopt een man met een leren buidel over zijn schouder geworpen. De buidel is gevuld met rood en zwart poeder: vermalen mineralen uit de omgeving, zoals hematiet (bloedsteen) en magnetiet (magneetijzer). Een andere man, de oudste, met grijze accenten in zijn haar, draagt een mes van vuursteen bij zich, en een platte zachte steen met een kuiltje erin uitgehold. In het kuiltje zit gestold dierlijk vet. Daarin bevindt zich een pit van stof. Als die eenmaal is aangestoken, zal er voor het eerst licht schijnen in de diepte van de heilige grot waarvan ze de ingang nu naderen.

Onder hen wordt het laatste licht van de dag glinsterend weerkaatst door de rivier, een glanzende slang die ligt uitgestrekt over de hele lengte van het dal, dat nog bruin van kleur is door de dode grassen van het winterseizoen. De drie jongens werpen nog een laatste blik op het dal en volgen de mannen in gespannen afwachting de donkere muil van de grot in; het vuurstenen mes glanst nog na in hun gedachten. De oude man is vooruitgegaan met zijn flauw glanzende vlammetje. Achter hem loopt de man met de lederen buidel, plechtig, en hij wordt gevolgd door de mannen met fakkels, die om en om lopen met degenen die een speer dragen. Enorme schadu-

wen springen woest over de rotswanden en een zacht, monotoon gezang als een verre wind verspreidt zich door de grot. De drie jongens kunnen de woorden niet goed ontcijferen; het zijn woorden die ze nooit eerder hebben gehoord. Wat hen betreft zou de grot zelf het gezang kunnen voortbrengen. Ze zien hoe vormen van dieren zich losmaken van de plekken aan de wanden en het plafond waarlangs de schaduwen dansen.

Steeds dieper gaan ze de magische grot in en het plafond wordt steeds lager tot de mannen vooraan moeten bukken, moeten kruipen. De vlam van hun fakkels maakt het plafond zwart. De rook van de fakkels prikt in de ogen van de drie jongens, maar ze zeggen er niets van. Algauw is het plafond zo ver gezakt dat ze allen moeten kruipen en met hun buik over de modder en het gesteente op de bodem schuren.

Ten slotte (het lijkt een eeuwigheid en toch is het maar een kort tochtje geweest) bereiken ze een ruimte waar iedereen kan staan. De mannen staan in kleine groepjes; de jongens staan dicht opeen in het midden. Rondom bevinden zich de overweldigende tekeningen van machtige bizons, van sierlijke paarden, forse mammoeten, die allemaal hoog boven hen uit op de wanden zijn aangebracht. In het flikkerende licht van de fakkels en de walmende rook komen ze tot leven. Ze lijken te bewegen.

De voorbereidingen worden getroffen. De oudste man kiest een lege plek aan de wand terwijl de man met de leren buidel met poeders – die ze nu de schilder gaan noemen – zijn verklaarmaakt. De jongens worden naar de onbeschilderde wand geleid, waar de oudste man begint te zingen. Zijn vuurstenen mes is nergens te bekennen. Hij zingt een lied over de jacht, over de gedragingen en de streken van de dieren waarop ze jagen, over grote jachtpartijen waarna iedereen zich vergastte aan de overvloed, en over mislukkingen: voorvallen waarbij de jagers werden opgejaagd en zelf ten prooi waren gevallen als onderdeel van die grote en bloederige uitwisseling die maakt dat de wereld blijft bestaan. De oude man zingt over tijden waarin de dieren vertrokken, verdwenen, omdat de jagers waren vergeten hun ziel te eren en hulde te bewijzen aan de grote eigenaar van alle dieren.

Ondertussen werkt de schilder gestaag door. Hij doet het zwarte minerale poeder in zijn mond, vermengt het met zijn speeksel en blaast een spetter zwart op de muur, die als een donkere lijn blijft zitten. Terwijl het gezang aan intensiteit wint en de hypnotische kracht van de monotone herhalingen de mannen aanzet tot stampen en dansen, zien de jongens tot hun verbazing op de wand voor hun ogen de vorm van een mammoet verschijnen. De zanger blijft zijn indringende monotone lied zingen, waarmee hij zoals het hoort de grote eigenaar van alle dieren verzoekt ze met hen te delen. In zijn gezang haalt hij de geheimen aan en de gebeden waarin hij spreekt van het op respectvolle wijze doden van de enorme dieren, de gebeden die deze jongens deze nacht naast vele andere zaken uit het hoofd zullen leren. De magische mammoet glanst aan de wand en plotseling klinkt in het halfduister een lange, schelle kreet. De beste jager van de groep springt vooruit en gooit een werpspeer naar de afbeelding.

De ivoren punt breekt af. In de mammoet is een kerf ontstaan – een kerf die het hart van het beest markeert – en de speer klettert neer op de grond. De oude man, de zanger, overhandigt hem aan een van de jongens en beveelt hem de speer te werpen. De jongen aarzelt, kijkt om zich heen naar de grijnzende mannen, slaakt zo goed hij kan een schelle kreet en werpt de speer.

Dit ritueel herhaalt zich tot het ochtendgloren. Enige tijd daarna komen de jongens uit de grot in het daglicht op de heuvel die uitziet over hun dal. Ze zijn getekend met de roder wordende striemen en incisies van het ritueel, ze hebben iets opgedaan van de kennis van de jagers en ze zijn man geworden. Hun mannelijkheid is nog niet op de proef gesteld, maar toch zijn ze nu man.

Ze verlangen naar huis en vanaf het hoge terrein te midden van het aroma dat de dauw met zich meebrengt, zien ze een kleine kudde rendieren, zeven in totaal, die uit de beschutting van het bos is gekomen en in de ochtendnevel staat te drinken uit de rivier, schichtig en bevallig in het prille ochtendlicht.

WAT KLOPT ER NIET AAN DAT PLAATJE?

De Grotte de Rouffignac is een van de rijkste vindplaatsen van prehistorische afbeeldingen, niet alleen van Europa maar van de hele wereld. De grot bevat meer dan 250 gravures en schilderijen van prehistorische dieren – het werk van mensen die leefden tegen het einde van de laatste ijstijd. Deze verbazingwekkende tentoonstelling strekt zich vanaf de ingang van de grot wel zo'n 500 meter uit in de wirwar van gangen daarachter. Er zijn 154 afbeeldingen van mammoeten, waaronder één gigantisch exemplaar dat men nu 'le grand-père', de grootvader, noemt. Hoewel de grot in particulier bezit is, staat hij open voor bezoekers.

Het verhaal dat hier wordt verteld, is, althans op hoofdpunten, karakteristiek voor vele andere die zijn ontstaan in een periode van ongeveer anderhalve eeuw onderzoek van en giswerk over deze fenomenale afbeeldingen die voornamelijk in Europese grotten zijn aangetroffen. De meeste mensen en ook de meeste wetenschappers beschouwen deze afbeeldingen als kunstuitingen; op dit onderwerp komen we later nog terug. Veel wetenschappers zeggen dat, toen deze afbeeldingen voor het eerst werden gemaakt – ongeveer 30.000 jaar geleden –, de in anatomisch opzicht moderne mens uiteindelijk het denkniveau en het niveau van creativiteit had bereikt dat de huidige mens typeert. Dit is hoogstwaarschijnlijk inderdaad het geval.

In dit verhaal treffen we uiteraard geen vrouwen aan, en geen initiatieriten voor meisjes. Decennialang heeft men het maken van kunst op niveau beschouwd als een mannenzaak, zoals dat ook gold voor de jacht: het verkrijgen van vlees. Men nam steeds aan dat de bijzondere grotten zoals die van Lascaux en deze grot, die niet ver weg ligt van het stadje Les Eyzies, door sommigen beschouwd als de 'hoofdstad' van de Europese prehistorie, tot het domein van de man behoorden. Hierin vervat zat de veronderstelling (en deze is nog steeds terug te vinden in veel van dergelijke verhalen en illustraties) dat de vrouwen uit die periode grotten als deze wellicht nooit hebben betreden, en dat ze, als ze dat toch hebben gedaan, zeker geen actieve rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van de afbeeldin-

gen. Er bestaat echter volstrekt geen bewijs voor de veronderstelling dat vrouwen en meisjes hier niet aan hebben deelgenomen. Sterker nog, er zijn niet eens bewijzen dat er mannen bij betrokken waren.

DE PLAATS: Een vooruitstekende rots met uitzicht op de plek waar twee riviertjes samenkomen, die op een halve dag lopen in de richting waar de zon opkomt uitmonden in een grotere rivier, die nu de Dnjepr heet. Het landschap rondom is vlak en komt nauwelijks boven de rivieroeveren uit in het lagunegebied van het huidige Oekraïne. Ravijnen met steile wanden doorsnijden het koude, droge grasland eromheen. In de rivierdalen zelf staan groepjes onvolgroeide bomen – voornamelijk pijnbomen en berken. Negen maanden per jaar is dit een ontzagwekkend desolaat landschap met temperaturen die tot wel 40 graden onder nul kunnen zakken, maar in de drie, soms twee, zomermaanden wordt het zo'n 21 graden en is het gebied vol van vruchtbaar leven.

DE TIJD: 14.000 jaar geleden, een nazomerdag waarop het ochtendbriesje het lange koudeseizoen al aankondigt. De mensen moeten zich er nu van verzekeren dat ze de benodigde voorraad vlees en kleding hebben die hen door de komende koude, donkere dagen zal helpen.

Er heeft zich een groep van ongeveer vijftien gezinnen verzameld op de plaats waar de twee riviertjes samenkomen. Ze zijn gekleed in de dierenvellen die ze 's zomers dragen: passend gemaakte bovenkleding met een capuchon op de rug die wat wegheeft van een parka, en een broek van lichtgewicht suède waarvan de pijpen overgaan in toegesneden laarzen. Het is warm en sommige mannen hebben hun bovenlichaam ontbloot. Op de uitstekende rotspunt staat een aantal van de mannen op de uitkijk voor het geval dat de kudde mammoeten uit de omgeving zich stroomafwaarts zal verplaatsen. De mammoeten, een kudde van ongeveer dertig volwassen en nog jonge dieren, grazen op de weelderig met gras begroeide rivieroeveren. Ze gaan zelden ver van een rivier vandaan, omdat ze enorme hoeveelheden water nodig hebben om hun gigantische

dorst te lessen en om hun harige lijf af te koelen.

Onder de uitkijkpost heerst een levendige drukte in het kamp: men is bezig voorbereidingen te treffen. Veel van de mannen inspecteren hun jachtwerktuigen; ze overtuigen zich ervan dat hun benen werp- en steekspereu scherp en intact zijn. De scherpe delen worden opgeschuurd met gneis of zandsteen. Een van de jagers, een vakbekwaam steenhouwer, hakt lange bladen van een speciaal daarvoor bestemde vuursteenknol. Hij zal er zeer scherpe messen van maken waarmee de gedode dieren zullen worden gevild en in stukken gesneden. Er hangt een sfeer van onderdrukte opwinding om deze jagers heen: mannen in de beste jaren van hun leven en een paar jongere, wier taken minder vaardigheden vergen dan die van de ervaren leiders van de jacht. Een andere groep mannen houdt zich bezig met het gereedmaken van het gereedschap voor de drijfjacht: vlakke schouderbladen en stukken heupbeen waarop de jongere mannen zullen slaan met lange dunne scheenbeenderen met zachte stukjes bont eraan vast. Het angstaanjagende lawaai zal samen met de brandende fakkels die sommigen zullen dragen, de mammoeten binnen het bereik van de machtige jagers drijven als de zon eenmaal hoog aan de hemel staat.

Zoals afgesproken staat de groep jagers op en men loopt zonder geluid te maken in diverse richtingen stroomafwaarts naar de nietsvermoedende kudde. Binnen een uur hebben ze allen hun positie ingenomen en de kudde omsingeld, ieder van hen zo dichtbij als mogelijk is zonder te worden opgemerkt door de van nature bijziende dieren. De mammoeten, die hun dorst hebben gelest uit de rivier en loom zijn geworden door de warmte van het middaguur, hebben zich al eerder verplaatst naar de schaduw van de lage bomen langs de rivier.

Er worden fakkels aangestoken. Het getrommel begint. Vijftien joelende jagers springen op en rennen naar hun prooi. Ze omsingelen de kudde en drijven de dieren naar het ravijn vlakbij. De dieren, doodsbang geworden van het lawaai, het vuur en de projectielen die op hen neer regenen, galopperen het ravijn in, waar ze onder donderend geweld over elkaar heen rollen, en brullen van angst en pijn, de poten gebroken, hulpeloos. De mannen dalen af tot aan de klu-

wen mammoeten en geven hun, de een na de ander, jong en oud, de doodssteek, tot alle dieren binnen een uur dood zijn. Hun warme kadavers liggen klaar voor de slacht.

Aan het eind van de middag hebben ze de mooiste stukken mammoetvlees van het karkas van een paar dode dieren gesneden en begint een groots feestmaal. Alle leden van de groep – in totaal zo'n zeventig mensen, jong en oud – vullen hun maag met vlees dat is geroosterd boven knetterend vuur, terwijl de jagers in beeldende termen over de avontuurlijke jacht verhalen: het opwindende speerwerpen en het doden van de dieren, het warme, opspattende bloed. Later die avond zullen de groepsleden met een gevulde maag en een tevreden gemoed gaan slapen. De volgende dag zullen ze hun overvloedige oogst tot kleinere pakketjes vlees hakken die kunnen worden opgeslagen in kuilen die ze daartoe hebben gegraven, voorraden die hen zullen helpen weer een ijzige, winderige winter door te komen. De grote beenderen van de mammoeten zullen worden gebruikt om hun uit beenderen opgetrokken hutten te herbouwen; andere zullen op het vuur worden gegooid dat hen zal verwarmen als het koud is. Er zal weinig onbenut blijven. De gebeden die de mannen zo welgemeend tot de eigenaar van de dieren hebben gericht, zijn verhoord en de mensen zullen weer een jaar kunnen overleven op deze plaats.

WAT KLOPT ER NIET AAN DAT VERHAAL?

Het dorp van uit mammoetbeenderen gebouwde huizen op de vooruitstekende rotspunt hoog boven de twee riviertjes – de Ros en de Rossava – is in 1966 door archeologen ontdekt en ze hebben het Mezhirich genoemd. De site wordt nog steeds bestudeerd, maar in de omgeving zijn de resten van ongeveer honderdvijftig mammoeten gevonden. Een volwassen mammoet woog ongeveer drie ton, waarvan meer dan een ton bestond uit zuiver dierlijk eiwit. De eerste archeologen op deze site veronderstelden dat de paleolithische bevolking van Mezhirich met hun gespecialiseerde mammoetjachtcultuur wel een hele generatie lang op deze plek zal hebben ge-

woond, gezien het grote aantal kuddes mammoeten en andere grote prooidieren dat zich in de buurt van de rivieren bevond. In andere rivierdalen in deze uitgestrekte regio waren volgens hun inschatting de jagers niet zo vaardig óf er waren minder kuddes, waardoor die groepen uit de ijstijd vaker moesten verkassen en minder indrukwekkende ruïnes achterlieten voor de archeologen.

Tegenwoordig zijn er in vele musea, waaronder het American Museum of Natural History in New York, het Field Museum in Chicago, het Hot Springs Museum in South Dakota en in Frankrijk Le Thot in de Dordogne, diorama's van dergelijke jagersdorpen met huizen van mammoetbeenderen te zien. Van het eerste huis van dit type dat is opgegraven staat een replica in het Museum voor Paleontologie te Kiev in Oekraïne.

Jachttaferelen zoals hierboven beschreven en de diorama's geven je niet de indruk dat er vrouwen aanwezig zijn in een andere rol dan die van passieve consumenten. Dat ze misschien hebben meegewerkt bij het slachten of zelfs bij de jacht, is tot voor kort nooit overwogen. Wat echter belangrijker is, is dat we later in dit boek zullen zien dat dergelijke jachtpartijen waarbij enorme aantallen van deze gigantische dieren worden afgeslacht, waarschijnlijk nooit hebben plaatsgevonden. Het lijkt er nu op dat hier sprake is van mythevorming uit de koker van de paleoantropologen.

DE PLAATS: Een smal rotsig ravijn in de uitlopers van het Grand Tetongebergte in het huidige Wyoming.

DE TIJD: 11.000 jaar geleden.

Zeven mannen lopen een ravijn in en klimmen omlaag tot ze in de schaduw verdwijnen. Het is hoogzomer en heet, en de mannen dragen alleen dierenvellen rond hun heupen. Ze hebben lange werpsperen met een punt van fijn afgebikte hoornkiezel bij zich. Sommige speerpunten zijn langer dan een mannenhand. De jagers vormen een voorhoede; ze zijn onderweg in noordelijke richting om nieuw land te ontdekken. In het gebied waar ze vandaan komen, verder naar het zuiden, is er nog maar weinig wild over. De grote,

logge mammoeten verplaatsen zich niet langer in grote kuddes en nu de aarde in het zuiden in hoog tempo verdroogt, zijn de enorme kuddes kolossale bizons allemaal naar het noorden getrokken. Het is al behoorlijk lang geleden dat deze mannen een jachtpartij met succes hebben afgesloten, en de vrouwen en kinderen die ze enkele kilometers terug hebben achtergelaten op een vooruitspringend stuk rots klagen al dagenlang.

Naarmate het ravijn dieper wordt, wordt het ook smaller en een nog smallere kloof buigt zijwaarts af naar het noorden. Daar wordt de zon weerspiegeld in een smal stroompje water. De mannen vertragen hun pas en praten op gedempte toon met elkaar. Dan nemen ze de aftakking en lopen ze de smallere kloof in. Ze hebben langs de waterkant uitwerpselen van bergschapen en paarden ontdekt. Een kwartiertje later komen ze op een plek waar de kloof afbuigt naar de hoge bergen in het westen. Op hun hoede, nu ze de gebleekte beenderen van enkele bizons en schapen hebben gezien, vervolgen ze hun weg in westelijke richting door de kloof, tot ze plotseling stilhouden als ze in de schaduw onder de rotswand van de kloof een enorme beer zien liggen, die zit te knagen aan het karkas van wat een nog maar pas gedode dikhoornram lijkt te zijn.

Er volgt kort gefluisterd overleg en de mannen besluiten de beer weg te jagen van zijn prooi. Ze naderen hem geluidloos, blootsvoets over het gesteente, wegduikend achter rotsblokken op hun weg vooruit. Opeens, minder dan dertig meter van de beer en zijn typische doordringende muskusgeur verwijderd, stormen ze als één man schreeuwend op het beest af. In razernij heft de beer zich op en brult. Zijn enorme kop met de grote muil komt ruim vier meter omhoog; hij torent boven de aanvallende groep jagers uit. Met zijn reusachtige klauw aan een lange, slanke voorpoot haalt hij uit en houdt hij de leider van de jagers over de borst, waardoor deze achterover tegen de rotsen wordt geslagen. Zijn andere voorpoot strekt hij uit naar een andere aanvaller, die zijn speer in de buik van de beer ramt en de overige jagers springen opzij, duiken ineen, maken schijnbewegingen en stoten al schreeuwend toe.

ISBN 978 90 472 0039 0

© 2007 J.M. Adovasio, Olga Soffer en Jake Page

© 2008 Nederlandse vertaling Artemis & co,
Amsterdam en Iris van der Blom

Oorspronkelijke titel *The Invisible Sex: Uncovering
the True Roles of Women in Prehistory*

Oorspronkelijke uitgever Smithsonian Books

Omslagontwerp Janine Jansen

Omslagillustratie © Erich Lessing / Hollandse Hoogte

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Wommelgem